

УДК 821.161.2-94.09"190/191":929(477)І.Франко]:303.446.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2026-217-20>**РАДЯНСЬКА МЕМУАРНА ФРАНКІАНА 1940–1980-Х РР.:
ПРАКТИКИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ****SOVIET MEMOIR FRANKIANA OF THE 1940S–1980S:
PRACTICES OF DOCUMENTATION AND PUBLICATION****ІВЛЄВ К. О.,*****orcid.org/0009-0004-5995-2783****аспірант кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті на різноплановому джерельному матеріалі простежено практики документування та публікації спогадів про І. Франка в умовах радянського тоталітаризму в період з 1940-х до кінця 1980-х рр. Особливу увагу приділено висвітленню деталей нереалізованого видавничого проєкту підготовки до друку збірки мемуарної Франкіани 1941 р., з ініціативи наукових працівників Музею Івана Франка у Львові до 85-літнього ювілею з дня народження письменника. Також досліджено передумови та обставини появи збірки спогадів про І. Франка 1956 р. за редакцією О. Дея та Н. Корнієнко. З'ясовано вплив радянського цензурного тиску та ідеологічного дискурсу на зміст та характер підбору спогадових матеріалів до означеної книги. Результати дослідження показали, що мемуарна Франкіана протягом 1940-х–1980-х рр. збагачувалась різними шляхами. Передусім, завдяки документуванню свідчень сучасників письменника, чим займалася значна кількість науковців, а також краєзнавців-аматорів. Водночас суттєвим також був внесок і самих мемуаристів, які писали спогади та надсилали їх до редакцій періодичних видань або знаходили способи опублікувати їх окремо. На підставі аналізу джерел виокремлено чотири етапи розвитку мемуарної Франкіани в період з 1940-х до кінця 1980-х рр. На першому, протягом 1939–1941 рр. спостерігалася інтенсифікація діяльності зі збору та публікації спогадів про І. Франка, передусім у пресі. Під час другого етапу, що тривав з 1944 до 1956 рр., розвиток мемуарної Франкіани значно сповільнився. Однак під час третього, який розпочався 1956 р. і тривав до початку 1970-х рр. збір і видання спогадів про І. Франка сягнув апогею. Четвертий етап (1970-ті–1980-ті рр.) знаменував собою перехід від активної фази творення мемуарів про життя письменника до подальшої популяризації вже накопиченого корпусу свідчень.

Ключові слова: спогади, колективна пам'ять, періодика, джерелознавство, документування.

The article, drawing on a diverse source base, traces the practices of documenting and publishing memoirs about I. Franko under Soviet totalitarianism from the 1940s to the late 1980s. Particular attention is paid to detailing an unrealized publishing project—the preparation for print of a 1941 collection of memoir Frankiana, initiated by the research staff of the Ivan Franko Museum in Lviv for the 85th anniversary of the writer's birth. The study also examines the prerequisites and circumstances surrounding the appearance of the 1956 collection of memoirs about I. Franko, edited by O. Dei and N. Korniienko. The impact of Soviet censorship pressure and ideological discourse on the content and the nature of the selection of memoir materials for the said volume is elucidated.

The findings show that the memoir Frankiana was enriched in various ways throughout the 1940s–1980s. Primarily, this occurred through the documentation of testimonies by the writer's contemporaries, a task undertaken by numerous scholars as well as amateur local historians. At the same time, a significant contribution was made by the memoirists themselves, who wrote recollections and sent them to the editorial offices of periodicals or found ways to publish them separately.

Based on an analysis of sources, four stages in the development of the memoir Frankiana from the 1940s to the late 1980s are identified. In the first stage (1939–1941), activity in collecting and publishing memoirs about I. Franko—especially in the press—intensified. During the second stage (1944–1956), the development of the memoir Frankiana slowed considerably. However, in the third stage, which began in 1956 and lasted until the early 1970s, the collection and publication of memoirs about I. Franko reached its peak. The fourth stage (the 1970s–1980s) marked a shift from the active phase of producing memoirs about the writer's life to the further popularization of the already accumulated body of testimonies.

Key words: memoirs, collective memory, press, source studies, documentation.

© Івлєв К. О., 2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

Постановка проблеми. Серед масиву спогадів про І. Франка особливе місце займають тексти, написані та опубліковані в період 1940–1980-х рр. в умовах радянського тоталітаризму. Переважно це невеликі за обсягом нариси, в яких описано окремі епізоди з життя письменника. Кількісно ця група спогадів нараховує більше ста позицій. Однак відкритим лишається питання евристичного потенціалу мемуарів цього часу. Літературознавець М. Гнатюк поставив під сумнів їх цінність як історико-біографічного джерела з огляду на кон'юнктурність змісту. [1, с. 5–6]. В той же час науковець І. Медвідь справедливо відзначив, що сегмент мемуарної Франкіани, створений в радянський час, є «не стільки джерелом до вивчення життя Івана Франка, скільки джерелом для дослідження інших тем, серед яких можуть бути: образи Івана Франка, радянський дискурс про Івана Франка, формування культу Івана Франка, маніпулювання та фальсифікування історії в СРСР тощо» [2, с. 197]. Така оцінка розкриває перед дослідниками нові перспективи вивчення мемуарних нарисів про письменника, які з'явилися в радянській періодиці та в окремих збірках спогадів упродовж 1940-х–1980-х рр. Водночас важливо дослідити шляхи формування корпусу мемуарної Франкіани в означений період та особливості їх публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику мемуарної Франкіани досліджувала низка науковців. Перші спроби наукового видання цих джерел здійснили П. Кияниця І. Лакиза та П. Филипович 1926 р. П. Франко, М. Струтинська та інші наукові співробітники Музею Івана Франка у Львові 1941 р. планували видати окремий збірник мемуарів про І. Франка.

О. Дей та Н. Корнієнко 1956 р. упорядкували найбільш повну станом на той час книгу спогадів про І. Франка та написали вступну статтю. 1966 р. М. Пархоменко видав збірник мемуарів про Франка російською мовою. О. Дей 1972 р. та 1981 р. упорядкував ще дві збірки мемуарної Франкіани. Крім того, публікацією спогадів про І. Франка в радянський час займалися І. Дузь, В. Моторний, Є. Наконечний, В. Сарбей, Я. Грицак та ін.

У 1990-х рр., з настанням Незалежності, почався якісно новий етап вивчення мемуарної Франкіани. Дослідники вводили в науковий обіг спогади, заборонені за радянського часу, а також не друковані до того.

Важливим є внесок у дослідження мемуарної Франкіани працівників Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. З початку 2000-х рр. науковці-музейники опублікували низку маловідомих спогадів про І. Франка та написали ґрунтовні вступні статті та коментарі до них. Слід відзначити імена В. Бонь, М. Волошанської, Р. Горака, Я. Горака, О. Глібовицької, В. Кухар, І. Медведя, М. Оркуш В. Чернієнко та ін.

Низку першопублікацій маловідомих або не друкованих раніше в повному обсязі спогадів про І. Франка здійснили дослідники-франкознавці Я. Грицак, Я. Мельник, Н. Ощипок, Н. Тихолоз, А. Швець та інші. Окремі аспекти мемуарної Франкіани досліджували Т. Гажа, Л. Каневська, О. Онищенко, М. Федунь, Л. Сирота та інші.

Найбільш докладно цю проблематику висвітлив у своїх розвідках М. Гнатюк. Крім того, саме в його упорядкуванні видано найповнішу на сьогодні збірку спогадів, перша редакція якої вперше побачила світ 1997 р., а друга – 2011 р.

Втім, попри те, що кілька поколінь дослідників виконали значну та вагомую роботу з наукового вивчення мемуарної Франкіани, залишається низка аспектів, розкритих недостатньо. Одною з таких тем є осмислення спогадів про І. Франка, опублікованих в радянській періодиці та наукових виданнях 1940-х – 1980-х рр.

Метою дослідження є спроба окреслити процес документування мемуарної Франкіани протягом 1940–1980-х рр. та введення її в суспільний вжиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 1940–1980-х рр. в радянській пресі та окремими виданнями публікувалася значна кількість мемуарних нарисів про І. Франка, написаних його сучасниками або з їхніх слів. Цей процес хронологічно ділиться на чотири етапи. Перший тривав

з кінця 1939 до 1941 рр. В цей час Захід України перебував під радянською окупацією. Зважаючи на важливість постаті І. Франка в комуністичному ідеологічному дискурсі, окупаційна влада упровадила низку практик вшанування його пам'яті, в тому числі збір та публікацію спогадів про письменника.

Важливим способом документування мемуарних свідчень про І. Франка стали експедиції місцевостями Галичини, з якими був пов'язаний письменник. Перша така поїздка відбулась 1940 р. за ініціативи Академії наук УРСР, про що згадував кореспондент газети «Літературна Україна» Г. Назаренко: «У селі Нагуєвичі, у Львові, Бориславі, у Станіславській, Дрогобицькій та Чернівецькій областях учасники експедиції зібрали цікаві спогади робітників, селян, вчителів про зустрічі з великим письменником України» [3, с. 4]. Також автор зазначив, що Інститут фольклору планував видати друком зібрані спогади.

Разом з тим 1941 р. до 85-літнього ювілею від дня народження І. Франка працівники Музею Івана Франка у Львові планували опублікувати два випуски альманаху «Вінок Франкові». Для цього організували кілька поїздок на малу батьківщину письменника, щоб накопичити достатньо джерел. У звіті про відрядження в Нагуєвичі, Дрогобич та Борислав за грудень 1940 р. науковці відзначили, що в Нагуєвичах вони записали спогади «від деяких свояків Івана Франка, що ще живуть у цьому селі» [4, с. 99]. У квітні 1941 р. за ініціативи музею відбулася студентська етнографічна експедиція, під час якої учасники відвідали Нагуєвичі, Дрогобич, Борислав, Ясеницю-Сільну та інші місцевості, де «розмовляли з людьми, які ще пам'ятали Івана Франка і записували в них дуже цінні і цікаві спомини» [4, с. 131]. Окрім свідчень, зібраних в експедиціях, до ювілейного збірника планували включити спогади К. Студинського, А. Кримського, Ф. Колесси, В. Щурата, М. Возняка, В. Сімовича, П. Карманського, В. Пачовського, Ю. Шнайдер, О. Кобилянської, П. Франка, Т. Франка та інших [5, с. 4].

Втім, початок німецько-радянської війни у червні 1941 р. став на заваді видавничим планам як Інституту фольклору, так і Музею Івана Франка, про що пізніше згадували і в радянській пресі, наприклад Д. Кушнеренко [6, с. 3].

Окремі спогади, які задокументували науковці, студенти та кореспонденти газет або написали самі мемуаристи, потрапили на сторінки періодичних видань. Загалом за нашими підрахунками протягом 1940–1941 рр. в радянській пресі з'явилося 22 публікації мемуарних нарисів, присвячених Франкові: у львівських часописах «Вільна Україна», «Література і мистецтво», «Czerwony Sztandar», київських газетах «Советская Украина», «Пролетарська правда», «Радянська Україна», «Комуніст» та інших.

Наступний, другий етап накопичення та видання мемуарної Франкіани в досліджуваний період розпочався після відновлення радянського окупаційного режиму над Заходом України 1944 р. Вже 1946 р. свої спогади помістили в газетах М. Яцків («Радянській Львів»), Г. Франко («Львовская правда»), Д. Лукіянович («Літературна газета»).

Втім, оприлюднення спогадів лише в періодичних виданнях не задовольняло потреби людей, які вивчали життєвий шлях І. Франка. Тому науковці повернулись до ідеї видати окрему збірку мемуарів про письменника. Крім того, запити на збірку надходили і від громадськості. Так, 1955 р. Б. Романюк, бібліотекар з Луцьку у «Листі до редакції» «Літературної газети» порушив питання про нагальність цілісного видання мемуарної Франкіани: «Назріла потреба випустити у світ окремою книжкою збірник спогадів про великого Каменяра. Спогади і листи про І. Франка частково друкувались у періодичних виданнях, які тепер стали бібліографічною рідкістю. До збірки слід також включити і спогади живих і понині письменників та інших людей, які знали особисто Івана Яковича. Видання спогадів про Івана Франка принесло б велику користь для лекторів, студентів, учнів, багатьох тисяч читачів; це було б прекрасним пам'ятником славетному письменникові, тим більше, що широкої наукової біографії Франка ще й на сьогодні у нас немає» [7, с. 4].

Збірка спогадів про І. Франка вийшла друком 1956 р. за редакції О. Дея та Н. Корнієнко, приурочена до 100-річного ювілею від дня народження письменника [8]. Вихід книги, а також публікація значної кількості спогадових нарисів про І. Франка на сторінках періодики знамену-

вали початок третього етапу у розвитку мемуарної Франкіани в досліджуваний період. Разом з тим, на думку науковиці Т. Гажі, саме публікація зібрання спогадів про І. Франка 1956 р. та мемуарної збірки про Т. Шевченка 1958 р. інтенсифікувала процес відродження літературної мемуаристики в УРСР 1950-х рр. [9, с. 54].

З огляду на цензурні обмеження та обсяг видання О. Дея та Н. Корнієнко містило лише 70 спогадів із близько 150, які нараховували на той час упорядники [8, с. 5].

Зокрема, до збірки не увійшли мемуари людей, яких з різних причин зарахували до «антинародного буржуазно-націоналістичного табору». У передмові до книги О. Дей, характеризуючи спогадові матеріали, автори яких вважалися ідеологічно ворожими комунізму, відзначив, що ця група текстів «...як тенденційні й необ'єктивні, не викликають довір'я і повинні бути відкинені» [8, с. 4–5]. Але навіть спогади тих, чия політична позиція не викликала підозру радянських ідеологів, зазнали цензурування, що суттєво зменшувало наукову вартість видання.

Син І. Франка Т. Франко у відгуці на збірку спогадів про батька в «Літературній газеті» з притаманним йому почуттям гумору відреагував на ідеологічний підхід упорядників: «Коли читаєш статтю О. Дея, то складається враження, що майже всі знайомі Франка були українськими буржуазними націоналістами. Він чи то боровся, чи то співпрацював з ними, а вони не хотіли його любити і на кожному кроці шкодили» [10, с. 2].

Водночас спогади самого Т. Франка, вміщені у книзі «Про батька» (перше видання – 1956 р.) [11] так само покряяла радянська цензура, що докладно дослідила літературознавиця Н. Тихолоз. Зіставивши машинописи мемуарів Т. Франка про І. Франка з надрукованими версіями в книзі «Про батька», вона виявила, що цензори викреслили з остаточного тексту «...епізоди, пов'язані з приватним життям письменника та його родини, звички, кулінарні уподобання, умови праці (точніше, їх відсутність), та щоденного побуту» [12, с. 522]. Редагуючи спогади, ідеологи мали на меті наблизити образ І. Франка, наявний в мемуарах до офіційної іпостасі письменника як «революціонера-демократа», а також «нормалізувати мову» спогадів, виправити її відповідно до чинного ідеологічного дискурсу.

Саме в ювілейні роки публікувалась велика кількість спогадів про І. Франка в періодичних виданнях. За нашими підрахунками лише за 1956 р. надруковано близько 50 мемуарних нарисів в республіканських («Літературна Україна», «Советская Украина», «Молодь України», «Радянська жінка») обласних (львівська «Вільна Україна» тернопільська «Вільне життя», чернівецька «Радянська Буковина»), та районних (дрогобицька «Радянське слово») газетах. Так само збагатилась мемуарна Франкіана і 1966 р., коли відзначали 110-річний ювілей з дня народження письменника (1966 р.). Наразі виявлено понад двадцять публікацій в періодиці за цей рік.

1958 р. окремою книгою вийшла перша частина мемуарних нарисів М. Рудницького, в якій серед інших був і спогад про І. Франка [13].

В липні 1959 р. низка працівників Львівського державного університету імені Івана Франка, Музею Івана Франка у Львові та Академії наук УРСР організували спеціальну пошукову експедицію в Станіславській (нині – Івано-Франківській), Чернівецькій та Тернопільській областях. Серед учасників експедиції згадані Ю. Мельничук та Д. Павличко. Як повідомляв кореспондент «Літературної газети», «Експедиція має на меті побувати в усіх франківських місцях, зібрати документальні дані та архівні матеріали про життя і творчу діяльність поета, записати спогади сучасників Каменяра» [14, с. 2].

Наступного року відбулась подібна експедиція Львівського державного університету імені Івана Франка під керівництвом М. Мороза на Тернопільщину. Кореспондент «Літературної газети» П. Медведик писав, що «Маршрут експедиції проходить по місцях, зв'язаних з життям і діяльністю І. Франка [...]». Записано на магнітафон цікаві спогади про І. Франка П. Кабарівського (м. Збараж)» [15, с. 3].

Разом з тим запис спогадів провадили краєзнавці-аматори. Так, вчитель Судово-Вишнянської середньої школи О. Дун 1957 р. записав спогади про І. Франка в с. Стоянцях та опри-

люднив їх у газеті «Радянське слово» [16, с. 4]. Також вчителі залучали до цієї роботи учнів. В газеті «Літературна Україна» С. Сиско писав про ініціативу вчителя в с. Залужжя на Тернопільщині: «Юні краєзнавці села під керівництвом історика В. Р. Крамаровського зібрали багато спогадів, фотоматеріалів, що розповідають про революційну діяльність Івана Франка і створили великий шкільний музей» [17, с. 2]. Долучались до практик усної історії і студенти. Про це свідчить приклад студентки Дрогобицького педінституту ім. Івана Франка Г. Гаврилик, яка в 1956 р. записувала спогади сучасників І. Франка в с. Івана Франка (нині – с. Нагуєвичі). Її матеріал помістили в дрогобицьку газету «Радянське слово» [18, с. 3].

Окремі мемуаристи надсилали свої спогади в редакцію газет. Наприклад, в газеті «Вільна Україна» за 27 серпня 1956 р. можна прочитати повідомлення: «На Львівщині живе багато людей, які мали щастя бачити великого Каменяра. У зв'язку із сторіччям з дня його народження до редакції надійшло багато листів – спогадів про письменника» [19, с. 2]. Також записували спогади про І. Франка кореспонденти районних, обласних та республіканських газет [20].

Знайомі І. Франка ділились своїми спогадами про нього під час заходів, присвячених пам'яті письменника. Кореспондент газети «Літературна Україна» в репортажі про вечір пам'яті І. Франка, приурочений до 30-річчя з дня його смерті, наводив уривок зі спогадів Д. Лукіяновича, з якими той виступив під час заходу [21, с. 4].

Зважаючи на інтенсивне накопичення джерельної бази з середини 1950-х до кінця 1960-х рр. постало питання про упорядкування нової збірки. За цю справу знову взявся науковець О. Дей. Книга вийшла друком 1972 р. [22]. Однак і це видання не вичерпало проблематики. В передмові до збірки упорядник пояснив критерії відбору спогадів, не включивши до книги: «... дріб'язкового змісту згадок, які теж з'являлися в газетах, особливо з нагоди ювілейних дат. Залишилися поза увагою матеріали, написані людьми, які не були знайомі з автором «Мойсея», не мали з ним безпосередніх контактів, а якщо й бачили його, то здалека» [22, с. 5].

Публікація означеної збірки знаменувала завершення третьої фази розвитку мемуарної Франкіани і перехід до четвертої. В подальші роки, до кінця 1980-х рр. дослідники І. Дузь, В. Моторний, Є. Наконечний, В. Сарбей, Я. Грицак та ін. продовжували вводити в науковий обіг окремі мемуари про І. Франка, однак поступово цей процес йшов на спад. Своєрідним підсумком розвитку мемуарної Франкіани в радянську добу стала збірка спогадів про письменника, яку упорядкував О. Дей 1981 р. [23], яка була вибіркою мемуарів, опублікованих в попередніх виданнях.

Висновки. Таким чином, в умовах радянського тоталітарного тиску упродовж 1940–1980-х рр. продовжувався процес документування та публікації мемуарної Франкіани, розпочатий в попередні десятиліття. Він мав кілька етапів. На першому, який тривав з 1940 до 1941 р., активно документували та друкували в періодичних виданнях свідчення сучасників про І. Франка. Водночас вже 1940 р. науковці Музею Івана Франка у Львові задумали видати окремий збірник мемуарної Франкіани. Однак цей проєкт залишився нереалізованим, а зібрані спогади лишались довгий час неопублікованими. На другому етапі, який розпочався 1944 р., з повторним утвердженням радянської влади на українських землях, спостерігались спроби відновити пошукову та видавничу діяльність спогадів про І. Франка. На третій етап, який розпочався 1956 р. і тривав до початку 1970-х, припала найактивніша фаза розвитку мемуарної Франкіани. Саме в рік відзначення столітнього ювілею з дня народження Каменяра науковці О. Дей та Н. Корнієнко підготували до друку збірку вибраних мемуарів про нього, який, втім, не вичерпав проблематики. Того ж року в періодиці з'явилися десятки нових спогадів сучасників І. Франка, в наступні два десятиліття цей процес продовжувався. В цей період також вийшли книжкові видання сина письменника Т. Франка, М. Рудницького та інших його сучасників, де серед інших матеріалів також публікували спогади про Каменяра. Хронологічною межею завершення третього етапу вважаємо 1972 р., коли О. Дей опублікував ще одну збірку свідчень сучасників про письменника. Під час четвертої фази розвитку мемуарної Франкіани в досліджуваний період (середина 1970-х – кінець 1980-х рр.) спостерігався поступовий спад в її збагаченні, хоча поодинокі віднайдені спогади науковці продовжували публікувати й надалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнатюк М. Заміри глибини. Львів: Світ, 2016. 375 с.
2. Медвідь І. Ідеологія мемуарів: чи варто друкувати спогади Мар'яна Колодія? *Науковий вісник Національного музею Івана Франка*. 2021. № 3 (23). С. 190–197.
3. Назаренко Г. Спогади про І. Франка *Літературна газета*, 1940, 12 листопада. С. 4.
4. Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Випуск 12. Перші кроки (Документи і матеріали про створення музею). Львів: Априорі, 2012. 382 с.
5. Альманах «Вінок Франкові». *Советская Украина*. 1941, 16 квітня. С. 4.
6. Кушнеренко Д. Овіяний легендами. *Літературна Україна*. 1966. 17 червня. С. 3.
7. Романюк Б. Видати збірник спогадів про Івана Франка. *Літературна газета*. 1955. 18 серпня. С. 4.
8. Іван Франко у спогадах сучасників / упорядники О. Дей і Н. Корнієнко. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. 596 с.
9. Гажа Т. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктного і суб'єктного типів: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2005. 220 с.
10. Франко Т. Недоліки в хорошій книзі. *Літературна газета*. 1956. 13 грудня. С. 2.
11. Франко Т. Про батька. Статті, спогади, розповіді і нарис. Київ: Радянський письменник, 1956. 230 с.
12. Тихолоз Н. Тарас Франко про батька: без купюр. *Франкознавчі студії* (Дрогобич). 2012. Випуск 5. С. 503–526.
13. Рудницький М. Письменники зблизька (Спогади). Книга 1. Львів : Кн.-журн. вид-во, 1958. 172 с.
14. Там, де бував Каменяр. *Літературна газета*. 1959. 14 липня. С. 2.
15. Медведик П. Стежками Івана Франка. *Літературна газета*. 1960. 22 липня. С. 3.
16. Дун О. Це було в Стоянцях. *Радянське слово*. 1957. 15 грудня. С. 4
17. Сиско С. Тут чули мову поета. *Літературна Україна*. 1956. 19 квітня. С. 2.
18. Гаврилик Г. Іван Франко у спогадах односельчан. *Радянське слово*, 1956, 8 квітня. С. 3.
19. Із спогадів сучасників. *Вільна Україна*. 1956. 27 серпня. С. 2.
20. Василюк Д., Петренко В. Незабутні зустрічі. *Радянська культура*. 1956. 5 серпня.
21. Пам'яті Франка. *Літературна газета*. 1946. 6 червня. С. 4.
22. Іван Франко у спогадах сучасників. Книга друга. / упорядник О. Дей. Львів: Каменяр, 1972. 336 с.
23. Спогади про Івана Франка / Упорядкування, вступна стаття і примітки О. Дея. Київ: “Дніпро”, 1981. 414 с.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026